ORCID 0009-0004-6338-9313
https://doi.org/10.58187/rim.137-138.02
CZU:94(478)''1812/1917'':002.2(478)(091)

Igor Cereteu*

MODERNIZAREA PROCESULUI DE IMPRIMARE TIPOGRAFICĂ ÎN BASARABIA (1812-1917)**

MODERNIZATION OF THE PRINTING PROCESS IN BESSARABIA (1812-1917)

Rezumat: În acest studiu am prezentat aspecte ale modernizării procesului de imprimare tipografică din Basarabia în perioada de dominație a Imperiului Rus (1812-1918). Am utilizat documente inedite referitoare la tipografii și instalarea în orașele din Basarabia a litografiilor, mașinilor de scris rapid și a hectografelor. Utilajele și piesele erau aduse din vestul Europei în centrele urbane ale imperiului, de unde ajungeau la Chișinău. Prin introducerea noilor tehnici și tehnologii procesul de rusificare a populației Basarabiei a fost încurajat. Documentele din administrație, reclamele erau elaborate și multiplicate cu o mai mare râvnă în limba rusă. A existat și o rezistență împotriva acestui flagel. Este cazul intenției de a tipări la Chișinău ziarul „Românul" și de a deschide o „tipografie moldovenească" de boierul Constantin Cristea. Administrația regională a Basarabiei s-a opus apariției ziarelor în limba română și a tipografiei boierului Constantin Cristea, care ar fi tipărit cărți laice în limba română.

Cuvinte-cheie: modernizare, tipografie, litografie, hectograf, Achim Popov Nicanor Dezideriev, Basarabia.

Abstract: In this study I presented aspects of the modernization of the typographic printing process in Bessarabia during the period 1812-1917. We used original documents related to printing houses and the installation in the cities of Bessarabia of lithographs, rapid typewriters and hectographs. Machinery and parts were brought from Western Europe to the urban centers of the empire, from where they arrived in Chisinau. Through the introduction of new techniques and technologies, the Russification process of Bessarabia's population was encouraged. Administrative documents, advertisements were elaborated and multiplied with greater zeal in the Russian language. There was also resistance against this scourge. This is the case of the intention to print the „Românul" newspaper in Chisinau and to open a „Moldovan printing house" by the boyar Constantin Cristea. The regional administration of Bessa-

* **Igor Cereteu,** șef Secție Istorie Mediavală la Institutul de Istorie al USM, https://ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).* Codul: 010401.

rabia opposed the appearance of newspapers in Romanian and the printing house of the boyar Constantin Cristea, which would have printed secular books in Romanian.

Key words: modernization, typography, lithography, hectograph, Achim Popov Nicanor Dezideriev, Bessarabia, Russian Empire.

În urma Războiului ruso-turc din 1806-1812 și semnarea Tratatului de la București la 16/28 mai 1812 teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru a fost anexat de Rusia țaristă. După anexare s-au constituit structurile laice și religioase, Seminarul teologic din Chișinău și tipografia eparhială, prin contribuția Mitropolitului și Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821). Tipografia a funcționat până în anii ’80 ai secolului al XIX-lea, apoi redeschisă în 1906. Tiparnița a fost apanajul Bisericii și a tipărit carte religioasă și didactică pentru Seminarul teologic. Cărțile tipărite în tipografia eparhiei au fost în mare parte în limba română și doar unele dintre ele erau în limba rusă, destinate credincioșilor din unele centre urbane cu populație vorbitoare de rusă din stânga Nistrului și din unele orașe ale Basarabiei.

Administrația regională a Basarabiei, constituită după anexare, și-a organizat propriile structuri. Pentru o activitate eficientă și întocmirea documentelor era necesară o tipografie care a fost înființată, conform unor documente în același timp cu instituirea administrației regionale, iar, după altele, în anul 1834. Deoarece administrația regională era excesiv de birocratizată, formularele, circularele, diferite acte imprimate nu erau suficiente pentru aparatul administrativ. Din cauza utilizării excesive, presele tipografice se deteriorau și erau necesare alte seturi de litere. Se apela de multe ori la tipografiile din Odesa pentru imprimarea actelor necesare cancelariei de la Chișinău.

Cercetarea istoriei tiparului din Basarabia în perioada de stăpânire țaristă se rezumă la perioada de activitate a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821) și cea a Arhiepiscopului Dimitrie Sulima (1821-1844). Există referiri la perioada de restabilire a activității tipografice de la începutul secolului al XX-lea, cataloage de cărți[1], însă evoluția tiparului laic în Basarabia nu este cunoscută suficient de bine. Acesta este motivul pentru care am abordat subiectul istoriei, evoluției tiparului și imprimeriilor, împrejurările care au contribuit la modernizarea procesului de imprimare tipografică din Basarabia.

Înființarea și activitatea tipografiei eparhiale la Chișinău. Intenția de a înființa o tipografie în teritoriul anexat este stipulată în demersul mitropolitului din 25 septembrie 1813 către Sinodul rus, în care se arată că în Moldova există o tipo-

[1] Am abordat problema istoriei cercetării cărții și tiparului din Basarabia în: *Din istoria cercetării cărții și tiparului în Basarabia*, în *Cultură și politică în Sud-Estul Europei (sec. XV-XX)*. Coordonator acad. Andrei Eșanu și dr. prof. Constantin Iordan, Chișinău, CEP USM, 2011, p. 108-118; *Cercetarea cărții și tiparului românesc în Basarabia în sec. al XIX-lea și în prima jumătate a sec. al XX-lea*, în *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*. Volumul 35 (48), 2021, p. 21-30.

grafie la Iași, însă în stare defectuoasă și nu este în măsură să asigure ortodocșii cu literatură religioasă. În această scrisoare se precizează că în bisericile din Basarabia lipsea literatura duhovnicească, în special, cea de slujbă religioasă. Până la anexare, mare parte a acestui teritoriu se afla sub jurisdicția canonică a Episcopiei Hușilor, unde nu exista o tipografie[2]. Literatura religioasă era cumpărată de la Iași și din alte centre urbane din Moldova din dreapta Prutului, unde erau prezente altele tipărite la București, Râmnic, dar și în tipografiile din interiorul arcului carpatic. Așezămintele monahale ale Moldovei au avut un rol important în difuzarea literaturii religioase în limba română în rândul credincioșilor din stânga Prutului, mijlocitori fiind monahii și monahiile, starețiii mănăstirilor, iar în alte cazuri ierarhii bisericii Moldovei.

Inventarul pentru noua tipografie a fost adus de la mănăstirea Neamț începând cu primăvara anului 1813 și consta din utilaj tipografic de tradiție veche, confecționat în spațiul românesc. De asemenea, au fost achiziționate literele și alte piese necesare procesului de imprimare. În urma mai multor intervenții ale lui Gavriil Bănulescu-Bodoni către autoritățile ecleziastice imperiale, la 4 mai 1814 a fost aprobată hotărârea Sinodului rus cu nr. 848 privind organizarea tipografiei la Chișinău, primită de ierarhul moldovean la 27 mai 1814. Din aceste demersuri rezultă că Gavriil Bănulescu-Bodoni începuse să construiască o clădire specială în care urma să fie instalate teascurile tipografice. Se mai precizează că erau deja pregătite „sculele tipografice" și s-a „cumpărat materialul trebuincios", era și „literă moldovenească și slavoneacă dela mănăstirea Neamțu din Moldova", s-a „primit și un tipograf, monahul Ignatie, după însăși dorința sa, care prin naștere fiind din Rusia mare, știe perfect afară de limba sa și pe cea moldovenească de acolo" [3].

În ceea ce privește afirmația din acest ucaz, despre faptul că erau pregătite „sculele tipografice" nu avem deplina certitudine, deoarece din informația de care dispunem, inventarul cumpărat până la deschiderea tipografiei nu permitea începerea activității de tipărire a cărților. În acest moment tipografia nu dispunea de teascuri, or ele au fost cumpărate mai târziu, peste o lună de la deschiderea oficială a tipografiei exarhicești[4].

---

[2] *Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova* (în continuare vom cita: *ANARM*), F. 205, inv. 1, d. 404, f. 1; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă,* Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chișinău, 1992, p. 35-36; Nicolae p. 67-68; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Museum, Chișinău, 2000, p. 67-68; Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă),* Bibl. Tyragetia, Chișinău, 2007, p. 31-38; Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia; istorie, circulație, valoare documentară*, Editura Academiei Române – Editura Istros, București-Brăila, 2019, p. 126-127.

[3] Const. N. Tomescu, *Tipografia Duhovnicească Exarhială din Basarabia*, în *Arhivele Basarabiei*, An III, № 4, 1931, p. 265-266.

[4] Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia...,* p. 120.

Tipografia a început să funcționeze în vara anului 1814 cu trei teascuri tipografice, după care au mai fost cumpărate două, încât în primăvara anului 1815 tipografia dispunea de cinci teascuri pentru tipar. S-a lucrat la început la *Bucoavne*, ulterior lucrul a fost întrerupt și a început tipărirea *Liturghierului*, care a durat până în luna august a anului 1815. Se poate admite, cu unele rezerve că primele *Bucoavne* au fost imprimate spre sfârșitul anului 1814, iar cea mai mare parte în anul următor. În timpul păstoririi Mitropolitului și Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821) au fost tipărite cărți în limba română de factură religioasă și didactică. Tipăriturile din această perioadă au păstrat vechea tradiție românească și aveau aceeași înfățișare ca și cărțile tipărite în alte oficine românești din această perioadă sau anterior. Doar foile de titlu erau asemănătoare cu a celor tipărite în Imperiul Rus, în special cu cele de la Kiev și Lvov. S-a contribuit la uniformizarea slujbei bisericești, prin adaptarea unor părți ale liturghiei pentru a fi conformă cu cea din imperiu[5]. Este cunoscut că liturghierul a fost tipărit „pe hârtie galațca" și pe „hârtie proastă"[6].

Din unele surse este cunoscut că Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a ocupat de traducerea cărților și lucrărilor mai mici, iar cărțile bisericești pentru serviciile divine au fost traduse de vicarul mitropoliei Dimitrie Sulima[7]. Este de menționat contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la tipărirea *Noului Testament* (1817, 1819) și a *Bibliei* (1819), apărute în limba română la Sankt Petersburg, ultima fiind o copie, cu unele mici intervenții, a *Bibliei* tipărită la Blaj în 1795[8].

Activitatea tipografică basarabeană a continuat și în timpul Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima (1821-1844), care a preluat cârma eparhiei după moartea predecesorului său, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în primăvara anului 1821. În timpul și prin contribuția acestui ierarh s-au tipărit la Chișinău mai multe cărți, însă activitatea editorială în timpul lui este mai puțin fructuoasă decât cea a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni. Dacă în timpul ultimului au fost tipărite cărți liturgice de o mare valoare istorică și teologică inspirate sau reproduse după edițiile românești, în timpul lui Dimitrie Sulima s-au tipărit cărți traduse după unele ediții slavonești, editate în centrele din Rusia[9].

Tipografia eparhială a încetat să tipărească cărți românești după 7 august 1880, în timpul Arhiepiscopului Pavel Lebedev (1871-1882), un promotor al rusificării Basarabiei. A fost închisă definitiv prin decizie sinodală la 13 ianuarie 1883. La începutul secolului al XX-lea în timpul mișcării de eliberare națională

---

5 Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia*..., p. 129.

6 *ANARM*, F. 205, inv. 1, d. 5296, f. 11.

7 Nicolae Popovschi, *op. cit.,* p. 69.

8 Igor Cereteu, *Societatea Biblică Rusă și tipărirea la Sankt-Petersburg a Sfintei Scripturi în limba română*, în *Acta Musei Apulensis. Apulum*, LXI, series Historia & Patrimonium Supplementum, Alba Iulia, 2024, p. 147-168.

9 Vezi detalii la: Igor Cereteu, *Cartea românească în Basarabia*..., p. 137.

tipografia a fost redeschisă, la inițiativa mai multor preoți și enoriași basarabeni, care au simțit lipsa cărților românești în bisericile și mănăstirile din Basarabia. Tipografia eparhială a fost deschisă în anul 1906, iar în anii următori au apărut, cu sprijinul *Frăției Nașterii lui Hristos* mai multe cărți de slujbă și patristice în limba română[10].

În tipografia eparhială erau utilizate vechile procedee de imprimare, utilizate în oficinele tipografice din întregul spațiu românesc. Până la începutul secolului al XX-lea în tipografia eparhiei Chișinăului și al Hotinului au fost utilizate teascurile tipografice, utilajul în mare parte achiziționat de peste Prut sau din centrele din Imperiul Rus. Încă în timpul funcționării tipografiei lui Gavriil Bănulescu-Bodoni au apărut tăietori de slove la Chișinău, însă acestea nu erau suficiente pentru procesul tipografic din tipografia exarhicească. Din această cauză slovele erau aduse din Iași sau de la mănăstirea Neamț, iar mai târziu de la Odesa, Kiev, Sankt-Petersburg și Moscova. Meșteșugul tipografic și primii tipografi au fost aduși de la mănăstirea Neamț. Ulterior meseria se perfecționează, iar în documente se menționează că au existat mule persoane interesate, mai ales din rândul monahilor de a învăța acest meșteșug, mai ales că tiparul la începuturi a fost apanajul bisericii. Tipografia eparhială de la Chișinău a păstrat vechea tradiție în imprimarea cărților și nu a fost pasibilă noilor procese de modernizare, așa cum s-a procedat în tiparul laic.

Tendințe de modernizare a procesului de imprimare în Basarabia. În anii '30 ai secolului al XIX-lea apar primele tendințe de modernizare a procesului de imprimare în Basarabia. Dacă tiparul eparhial a păstrat vechile tradiții, utilizând teascurile și utilajul folosit de secole, în ceea ce privește tiparul laic, s-au produs progrese importante. Tiparul din Basarabia capătă noi valențe, mai ales, prin introducerea litografiei[11], unul dintre cele mai complexe procese de imprimare în domeniul artistic. Imaginile litografiate se caracterizează printr-o calitate excepțională și erau apreciate în rândul elitelor din Basarabia.

---

[10] Maria Danilov, *op. cit.,* p. 95 și urm.

[11] *Litografia* (din greacă veche *λίθος - litos*, „piatră" + *γράφω - grafein*, „a scrie") este o metodă tipografică, care utilizează o placă sau o piatră cu o suprafață perfect netedă, care este gravată, corodată sau punctată. Este un procedeu complex, iar pentru realizarea unei imagini litografice se utilizează ulei, grăsime sau gumă arabică. A fost inventată de bavarezul austriac Alois Senefelder în 1796 și poate fi folosită pentru a imprima un text sau o lucrare artistică pe hârtie. Este precursoarea litografiei offset. Este considerată a treia invenție tipografică după cea a lui Johannes Guttenberg (1400-1468) și Friedrich Gottlob Koenig (1774-1833). Primul a inventat teascul tipografic, iar cel de-al doilea mașina de tipar cu abur de mare viteză, care tipărea până la 69.000 de coli pe oră. De asemenea, este importat de precizat că acest dispozitiv imprima pe ambele fețe ale hârtiei în același timp (*The Invention Of Lithography 1818*: by Alois Senefelder. English translation by J. W. Muller. Published by New York, Fuchs & Lang 1911. Este o traducere în engleză a lucrării originale germane *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerey,* în care sunt descrise eforturile lui Senefelder de a dezvolta arta litografică. În prima parte a lucrării este prezentată istoria invenției, iar în a doua sunt oferite instrucțiunile practice, descrise hârtia, instrumentele, cerneala, varietățile de piatră pentru litografiere).

Această invenție s-a răspândit după 1796 destul de repede în centrele urbane din Europa. În Imperiul Rus a pătruns câteva decenii mai târziu, în special, în centrele mai importante, care aveau legături comerciale cu vestul Europei, ca: Sankt-Petersburg, Moscova, Odesa, Nicolaev. Administrația regională a Basarabiei dispunea de o tipografie, în care imprima documente de cancelarie, anunțuri, circulare etc., însă nu era în măsură să tipărească toate comenzile. Din cauza că a fost utilizată excesiv, presele de tipar s-au deteriorat în scurt timp, iar literele s-au uzat și era necesar de a completa rezerva cu alte seturi de litere. Pentru a remedia situația, în anul 1836 guvernatorul militar al Basarabiei Pavel I. Feodorov (1834-1854) a hotărât să instaleze o litografie în sediul tipografiei administrației regionale. Scopul era de a simplifica din lucrările tipografiei, prin litografierea documentelor necesare instituțiilor statului din Chișinău. Este cunoscut că atunci când tipografia administrației regionale a Basarabiei nu reușea tipărirea formularelor și actelor de cancelarie, se apela la litografi din Odesa sau Nicolaev. Această lipsă de formulare este sesizată în dosarele de arhivă, în care se întâlnesc destul de frecvent cereri sau alte demersuri fără antetul instituției, iar în unele cazuri acestea erau copiate manual.

În Basarabia nu existau astfel de instalații și a recurs la ajutorul litografilor din or. Nicolaev, unde existau specialiști calificați. Un asemenea centru se afla la Depoul Hidrografic al Mării Negre din acest oraș. La 20 martie 1836 Pavel Feodorov a expediat o notă informativă pe numele șefului acestei instituții, Nicolai Kumani, însoțită de rugămintea de a fi ajutat în achiziționarea unui dispozitiv litografic. Guvernatorul a mai solicitat ca sa-i litografieze formulare pentru cancelarie și să-i confecționeze table și litere pentru tipografia administrației regionale. Nikolai Kumani l-a înștiințat pe guvernator că intenția sa de a instala un dispozitiv litografic la Chișinău este binevenită și că a primit de la Sankt-Petersburg un aparat litografic, care pentru necesitățile sale este prea mic, iar pentru actele și formularele destinate cancelariei guvernatorului Basarabiei este corespunzător[12].

Din cauza că la Chișinău nu existau litografi, șeful Depoului Hidrografic al Mării Negre de la Nikolaev a propus să fie trimise doi cantoniști care să învețe meseria de litograf[13]. Acesta propune ca unul dintre ei să învețe tăierea și scrierea pe piatră, iar al doilea să deprindă mânuirea dispozitivului litografic și să poată reproduce formulare sau imagini. Potrivit lui Kumani, cursurile urmau să fie fără plată și să dureze 12 luni. După terminarea cursurilor acesta se va ocupa de pregătirea pieselor pentru litografia de la Chișinău, chiar dacă în Rusia aceste utilaje se întâlnesc în cele două orașe mari: Sankt-Petersburg și Moscova și în câteva orașe din provincie[14].

[12] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 2662, f. 1-2.

[13] Cantoniștii - fii de soldați, care din ziua nașterii erau incluși într-un departament militar și pregătiți ulterior pentru serviciul ostășesc într-o școală militară inferioară.

[14] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 2662, f. 10-11.

Guvernatorul militar al Basarabiei l-a propus pe G. Pavlovski, care s-a arătat interesat de a învăța meseria și cunoștea foarte bine desenul și caligrafia și pe un funcționar din cancelaria guvernatorului, pe nume, Ceaplin, preocupat de mânuirea aparatului litografic. Aceștea, după terminarea cursurilor, au adus dispozitivul litografic și utilajul necesar la Chișinău[15]. În decurs de câteva luni au obținut aptitudini la tăierea literelor, au învățat desenul pe piatră, reproducerea desenului de pe hârtie pe piatră, tipărirea, acțiunea instalației litografice, componența culorilor, cernelii etc. Din corespondența lui N. Kumani cu P. Feodorov din vara anului 1836 rezultă că în imperiu litografia se practică de 15 ani, iar această artă necesita îmbunătățire, ori toate materialele și utilajele erau aduse de peste hotare[16].

În toamna anului 1836 au fost expediate la Chișinău: o mașină litografică, împreună cu utilajul aferent[17], care a fost instalată în sediul tipografiei administrației regionale, astfel că începând cu 1 ianuarie 1837 a început să funcționeze în ritm rapid. Din documente rezultă că litografia de la Chișinău executa toate comenzile administrației, dar și cele ale altor instituții sau persoane particulare[18]. Au fost puse în lucru atât teascul de tipar, cât și mașina litografică.

În scurt timp mașinile litografice au fost răspândite în mai multe instituții administrative din Basarabia. La 30 noiembrie 1836 Zemstva din Soroca, iar la 6 decembrie 1836 cea din Orhei au primit câte două mașini litografice. Din documentele timpului reiese că funcționarul de clasa I. Nikolski a cumpărat la 22 iunie 1837 cinci pietre litografice, creioane speciale și litere cu intenția de a deschide o litografie privată la Chișinău[19].

Dacă la început litografiile au fost amplasate doar în sediile instituțiilor de stat, câțiva ani mai târziu s-au creat tipografii și litografii particulare. Achim Popov, armean din Grigoriopol a învățat meseria de litograf la Odesa, în atelierul lui Alexandr Braun[20]. Din mărturiile sale, rezultă că în timpul aflării la Odesa a învățat să efectueze de la cele mai simple la cele mai complicate mișcări în arta litografică. În dosarul pe care l-a depus guvernatorului militar al Basarabiei s-au păstrat trei imagini litografice, care sunt destul de complexe, dar realizate cu dibăcie, dovadă că Achim Popov a cunoscut în detalii tainele litografiei[21].

După o perioadă de câțiva ani de ucenicie în atelierul lui Braun la Odesa, a obținut un certificat prin care i se confirmau cunoștințele sale în domeniul litografiei. Având acest document, a depus la 15 aprilie 1838 o notă informativă adre-

[15] *Ibidem*, f. 12-13.
[16] *Ibidem*, f. 18, 23.
[17] *Ibidem*, f. 21, 29.
[18] *Ibidem*, f. 56.
[19] *Ibidem*, f. 30-41.
[20] *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 2879, f. 1; Efim Levit, *O figură luminoasă: Achim Popov*, în Idem, *File vechi necunoscute. Contribuții științifico-documentare la istoria literaturii și culturii moldovenești.* Sub redacția lui C. Ciocanu, Chișinău, 1981, p. 162-221.
[21] *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 2879, f. 2-4.

sată guvernatorului militar al Basarabiei cu rugămintea de a i se permite deschiderea unui atelier litografic în orașul Izmail de pe malul Dunării. A fost îndrumat să insiste în obținerea certificatului de înființare a unei litografii în acest oraș de Alexandr Braun, care știa situația tipografiilor și litografiilor din regiune[22].

În cele din urmă, în luna septembrie 1838, proiectul lui Achim Popov de a înființa o litografie la Izmail a fost respins[23]. După eforturile eșuate, acesta și-a îndreptat atenția spre capitala Basarabiei, un centru urban, în care se afla administrația regiunii și alte instituții de stat locale. Fiind perseverent și cu experiență de a înfrunta birocrația la nivel local, la 29 octombrie 1838 Achim Popov scrie o solicitare de a i se permite deschiderea unui atelier litografic particular la Chișinău[24].

Acesta a solicitat să înființeze o litografie particulară din mijloacele financiare proprii. Guvernatorul Basarabiei a fost receptiv la cererea lui Popov și la 24 septembrie 1939 se adresează guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, prin care se solicită permisiune lui Achim Popov de a deschide la Chișinău o litografie pe cont propriu. Motivează prin faptul că la Chișinău nu sunt asemenea ateliere și că înființarea lor ar ușura procesul de imprimare a blanchetelor și formularelor și în această situație nu ar fi necesar de apelat la Odesa sau alte orașe din regiune, unde există litografii[25].

Certificatul de înființare a litografiei lui Achim Popov în Chișinău a fost semnat la 17 ianuarie 1841 de către șeful administrației orășenești Sinadino. Achim Popov depune jurământul, prin care se obligă să respecte cu strictețe toate regulamentele și legile emise de autoritățile centrale și locale. Deschiderea litografiei constituia o mare victorie pentru Achim Popov, care devine primul proprietar particular a unei litografii în Basarabia[26].

Activitatea tipografică și litografică a lui Achim Popov la Chișinău începuse să prindă contur. Acesta avea mule comenzi, ori alte ateliere litografice în Chișinău nu existau. Achim Popov devine un important concurent atelierelor litografice de la Odesa. Dovadă în acest sens este încercarea litografului Braun de la Odesa de a-i prelua afacerea. Despre această intenție a fost informat la 11 iunie 1842 guvernatorul Basarabiei[27], care s-a implicat în înlăturarea acestui litigiu și i-a oferit posibilitatea lui Achim Popov să activeze în continuare în litografia sa particulară.

Dorința de a activa în acest domeniu și faptul că afacerea prospera l-au determinat pe Achim Popov să extindă atelierul, prin organizarea unei tipografii particulare. Astfel, a adresat la 27 iulie 1842 o notă informativă pe numele guver-

[22] *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 8853, f. 13; F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102.
[23] *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 2879, f. 14.
[24] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 3078, f. 3.
[25] *Ibidem*, f. 1.
[26] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 281; F. 6, inv. 2, d. 1, f. 1; F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102.
[27] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 3078, f. 20.

natorului Basarabiei, în care solicită să i se permită să deschidă pe lângă litografia sa o tipografie, care să tipărească cu litere ruseşti, franceze şi parţial armeneşti şi moldoveneşti[28], iar spre sfârşitul anului, la 12 decembrie 1842, obţine permisiunea de a înfiinţa o tipografie particulară[29]. La 4 mai 1843 tipografia a fost deschisă oficial[30].

Tipografia privată lui Achim Popov era înzestrată cu utilaj tipografic. Litografia dispunea de table de piatră de cea mai bună calitate de culoare albastră, importate de peste hotare şi de culoare albă cumpărate din Basarabia. Atelierul litografic a funcţionat fără întrerupere şi executa imagini, desene, hărţi etc. pentru instituţiile de stat şi pentru persoane particulare. Litografia avea patru teascuri şi şase tipografi. Popov executa lucrările artistice. Tipografia avea trei prese, un tipograf principal şi doi zeţari, iar alte lucrări le executau lucrătorii din litografie, având cele mai variate caractere, cumpărate din Sankt-Petersburg şi avea posibilitate să tipărească în limbile rusă, franceză, română şi armeană. Achim Popov a angajat în tipografie doi tineri orfani pe care îi instruieşte în arta tiparului. Primul învaţă arta litografiatului şi al doilea meşteşugul tiparului[31].

Achim Popov a fost o personalitate marcantă în viaţa culturală a Chişinăului în secolul al XIX-lea, însă contribuţia sa la modernizarea artei tipografice din Basarabia nu este apreciată pe deplin în cultura scrisă românească şi străină. A fost apreciat în cercurile înalte ale societăţii din Basarabia şi a avut o contribuţie importantă în promovarea limbii şi literaturii româneşti, prin tipărirea cărţilor laice într-o perioadă dificilă în istoria Basarabiei. La 1 octombrie 1847 Achim Popov solicită guvernatorului militar al Basarabiei permisiunea de a edita la Chişinău ziarul „Românul" şi ca anexă să fie tipărit *Buletinul regional*. Cererea a fost examinată la Ministerul Învăţământului Public şi a guvernatorului. Decizia nu este cunoscută, iar acest ziar nu a fost editat la Chişinău[32].

În aceleaşi coordonate ale rezistenţei românilor basarabeni împotriva rusificării se înscrie tentativa boierului Constantin Cristea de a înfiinţa în anii '60 ai secolului al XIX-lea o tipografie cu litografie, în care urma să se tipărească cărţi

---

28 *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 13, f. 1.

29 *ANARM*. F. 6, inv. 2, d. 1, f. 28.

30 *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 13; F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102.

31 [Д. М. Княжевич], *Город Кишинев в 1843 году*, în *Записки Бессарабского статистического комитета*, t. 3, Chişinău, 1868, p. 94-95; *Юбилейный сборник города Кишинева. 1812-1912*, Chişinău, 1914, p. 140; *История Кишинева*. Кишиневский Государственный Университет. Издательство „Картя Молдовеняскэ", Кишинев, 1966, p. 79.

32 *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 5187, f. 1; Gheorghe Bezviconi, *Armenii în Basrabia,* în *Din trecutul nostru*, Chişinău, 1934, nr. 3-4, p. 41, nota 1; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii ţariste. Documente din arhivele de la Moscova*, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti, în Destin românesc, Revistă de istorie şi cultură, Ediţie specială, Chişinău, 2008, nr. 5-6, p. 23-31; I. Varta, *Tipar şi slovă românească în Basarabia,* în *Magazin istoric*, 2012, № 5(542), p. 10-13; I. Varta, *Tipar şi slovă românească în Basarabia,* în *Magazin istoric*, 2012, № 5(542), p. 10-13.

în limba română[33]. Din mărturiile boierului rezultă că a fost cumpărat utilajul pentru tipografie și litografie, pe care l-a depozitat în casa Herța din Chișinău. Poliția a sigilat utilajul până la emiterea deciziei finale, pentru ca proprietarul să nu demareze procesul de imprimare fără permisiune. Subiectul a fost discutat în administrația Basarabiei. În cele din urmă, solicitarea lui Constantin Cristea a fost respinsă, iar utilajul a fost vândut la Iași, după 9 aprilie 1866[34].

Conform deciziei Senatului rus, din 9 aprilie 1858, s-a permis înființarea tipografiilor particulare în imperiu. Astfel, au fost depuse numeroase solicitări către instanțele superioare de a se permite înființarea tipografiilor private în diferite orașe ale Basarabiei. Printre primele solicitări, după apariția acestei decizii a fost cea a lui Nicanor Ilarionov Dezideriev care, în urma demersurilor înaintate către guvernatorul militar al Basarabiei și Ministerul Afacerilor Interne, a obținut permisiunea de a deschide a doua tipografie privată în Basarabia la 19 mai 1858, după cea a lui Achim Popov, deschisă la 4 mai 1843[35]. Dacă tipolitografia lui Popov a funcționat în baza deciziei administrației locale, cea a lui Dezideriev a fost înființată în temeiul deciziei Senatului rus, din 9 aprilie 1858. Activitatea tipografică a lui Nicanor Dezideriev s-a desfășurat în parametrii legali și avea capacități mai reduse și, respectiv, mai puțini clienți, în comparație cu celelalte trei tipografii existente în Basarabia.

Deoarece meșteșugul litografierii nu era destul de avansat în Basarabia, pentru imprimarea lucrării profesorului liceului *Richelieu* din Odesa N. Murzakevici s-a apelat la atelierele din acest oraș[36]. Murzakevici vizitează Basarabia în toamna anului 1842, fiind însoțit de pictorul Bassoli, care a reprodus 15 vederi istorice și pitorești. Aceste imagini au fost litografiate de Bassoli la Odesa și incluse în lucrarea în care au fost descrise mănăstirile din Basarabia[37].

În anii ’80 ai secolului al XIX-lea în Basarabia apar hectografele, inventate în Rusia de către M.I.Alisov[38]. A fost utilizat pentru imprimarea rapidă și de calitate inferioară a diferitor imagini sau texte cu mesaj scurt, până la 100 de exemplare. Prezintă o cutie plată cu un strat uniform de glicerină, gelatină și apă înghețată pe suprafața amestecului. Este cunoscut că un asemenea dispozitiv a fost cumpărat și utilizat de către Timenev, inspector de sector al căilor ferate din sud-vestul Rusiei, care la 12 noiembrie 1886 se adresează șefului sectorului Bender-Galați al direcției de jandarmerie să-i permită achiziționarea și utilizarea unui hectograf

---

[33] *ANARM*, F. 2, inv. 3, d. 7462, f. 1-16; Gheorghe Negru, *O tentativă nereușită de organizare în Basarabia a unei “tipografii moldovenești”*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr.1-2, p. 90-100.

[34] *ANARM*. F. 6, inv. 10, d. 334, f. 67; Vezi și: Gheorghe Negru, *Mișcarea națională din Basarabia (1812-1905),* în *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 1 (113), 2018, p. 42.

[35] *ANARM*. F. 6, inv. 10, d. 334, f. 102.

[36] Н. Мурзакевич, *Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской*, în *Записки Одесскаго Общества Исторiи и Древностей*. Томъ второй. Одесса, В городской типографiи, 1848.

[37] *ANARM*. F. 2, inv. 3, d. 3963, f. 1-10.

[38] Termenul *hektograf* provine din limba greacă veche: ἑκατόν - „o sută” și γράφω - „a scrie”.

și a unei prese tipografice pentru cancelaria sa. La 12 iunie 1887 guvernatorul Basarabiei permite lui Timenev să achiziționeze și să folosească un asemenea dispozitiv și o presă de imprimat[39].

Din cauza că în orașele Basarabiei au apărut un mare număr de astfel de întreprinderi mici, concurența devine neloială. La începutul lunii februarie 1887 negustorul din Bender Moisei Osipovici Natenzon scrie o cerere pe numele guvernatorului, în care precizează că de peste 12 ani deține o tipolitografie în orașul Bender, pentru care a cumpărat trei mașini de scris rapid, litere și alt utilaj tipografic, în sumă de 9000 de rub. Din cauza că în Bender a fost permisă deschiderea altei tipolitografii a lui Goldenștein și C° și Gruzințev, activitatea tipolitografiei lui Natenzon s-a redus considerabil, încât două părți din dispozitive nu funcționau. Natenzon a solicitat să transfere presele sale împreună cu întreg utilajul la Chișinău, pentru a deschide o nouă tipolitografie, cerere respinsă de guvernator din cauza că în capitala Basarabiei existau câteva astfel de ateliere[40].

La 9 iunie 1887 starostele volostei Cornești cere ispravnicului de Bălți să intervină pe lângă guvernatorul Basarabiei pentru achiziționarea unui hectograf de la magazinul de utilaj tipografic al lui de-Spiller de la Odesa, necesar administrației de voloste. La 4 iulie 1887 ispravnicul a acceptat ca starostele să cumpere dispozitivul[41]. Din același magazin a fost cumpărat de către tipograful din Soroca Gdal Vaisman o mașină de scris rapid, producția fabricii Goldberg din Sankt-Petersburg[42].

Negustorul Elea Iacovlev Braunștein din Chișinău solicită guvernatorului Basarabiei la 11 iulie 1888 să instaleze în magazinul său alimentar și de produse farmaceutice din Chișinău un hectograf pentru copierea facturilor și listei de prețuri. Din cauza că acesta nu avea o întreprindere mare, guvernatorul a respins cererea și i-a interzis utilizarea hectografului[43].

O solicitare similară a expediat-o pe numele guvernatorului Basarabiei la 18 august 1888 nobilul Felix Stanislavovici Iasenețki-Voina, stabilit la Chișinău, și anume de a-i permite să copieze cu ajutorul hectografului directive, circulare, care trebuiau să fie expediate Agenției Companiei „Nadejda" din Sankt-Petersburg, subordonate ca inspector și agent principal al acestei companii și în legătură cu afacerile sale comerciale. În urma cercetării cazului, la 31 august acesta obține certificatul de funcționare[44].

La 17 noiembrie 1888 Iulius Frenel Lodzinski șeful depozitului Societății pe Acțiuni Manufactura al lui Jirardovski Gille și Ditrich, solicită guvernatorului Basarabiei permisiunea de a cumpăra un hectograf pentru a simplifica corespon-

[39] *ANARM*, F. 2, inv. 1, d. 8747, f. 63-66.
[40] *Ibidem*, f. 25-29.
[41] *Ibidem*, f. 138-139.
[42] *Ibidem*, f. 172.
[43] *Ibidem*, f. 53-56.
[44] *Ibidem*, f. 75.

dența comercială și lucrările de secretariat, doleanță acceptată spre sfârșitul aceleiași luni a anului 1888[45].

Nicanor Dezideriev a adus pentru prima dată în Basarabia înainte de 12 octombrie 1859 o mașină de scris rapid[46], o presă din fontă și litere de tipar, pe care le-a confiscat Nicolai Konceakovski, care și-a înființat o tipografie la Chișinău, cu utilajul lui Dezideriev[47]. Procesul de modernizare a tiparului a cuprins și alte centre urbane ale Basarabiei. Notarul în rezervă Otton Emerikov Baranețki și nobilul Tit Osipov Kulikovski, amândoi de confesiune romano-catolică, au cerut la 26 octombrie 1871 să deschidă o tipografie în Hotin, în casa lui Baranețki, cu două prese tipografice și două mașini de scris rapid, cerere aprobată de guvernatorul Basarabiei peste două săptămâni[48]. La 5 septembrie 1872 Ehiel Ruvvinov Ghelerter, care lucrase în tipografia tatălui său de la Odesa, a solicitat guvernatorului Basarabiei permisiunea de a deschide în casa lui Hristofor Ivanov Zaikin (Kincio) din Akkerman o tipografie și o litografie, în care a instalat două mașini de scris rapid, două prese tipografice și două mașini litografice[49]. La 4 ianuarie 1873 funcționarul Pavel Mihailovici Atanasievici a solicitat să i se elibereze certificatul pentru deschiderea unei tipografii și litografii în Akkerman. În atelierul lui au fost instalate: o mașină de scris rapid cu dispozitiv de înlăturare a vopselii pe masă, de formă simplificată; o presă tipografică manuală de metal de ultimă generație, cu pârghie de metal, obișnuită; un dispozitiv litografic mecanic, cu pârghie metalică[50].

În anii ’80 ai secolului al XIX-lea procesul de modernizare a tipografiilor a luat amploare. În cele existente sunt instalate mașini de scris rapid. Diaconul Gavriil Nicolaevici Katlaman din Bender solicită guvernatorului Basarabiei la 9 octombrie 1888 o adeverință de fondare a tipolitografiei în „or. Bolgrad din Noua Basarabie”, în care va avea o mașină de scris rapid și utilajul necesar func-

[45] *Ibidem*, f. 112-114.

[46] Mașina de scris este un dispozitiv mecanic, folosit pentru dactilografierea textelor. A fost inventată în 1714, când inginerul englez Henry Mill obține o patentă pentru invenție. Mașinăria sa putea imprima literele una după alta. S-a dovedit a fi foarte complicată și abia în 1856 A.E.Beach a construit o asemenea mașină în New York. Adevăratul inventator este considerat S. Francis, care a perfecționat-o la New York puțin mai târziu decât Beach. Mașina a fost construită într-un singur exemplar. Thomas Gall a inventat aproximativ în aceeași perioadă o mașină de scris după alte principii, însă a intrat în folosință abia în 1801. În anul 1873 a fost creată mașina „Remington” de către tipografii Sholes și Soule, Sholes a încheiat un contract cu compania de producere a armamentului, mașinilor de cusut și mașinilor agricole „E. Remington und Sons” din New York și în 1874 au fost produse primele 100 de astfel de mașini. Un prototip al mașinii de scris a fost creat în 1870 de inventatorul rus Alisov, iar primele astfel de mașini au fost realizate în Anglia în 1877. Mașina de scris a lui Alisov nu a fost eficientă, nu s-a bucurat de apreciere și nu a fost cumpărată pe piață. (vezi: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. т. XXIIIa (1898): Петропавловский – Поватажное, с. 753–754).

[47] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 7032, f. 5-6.

[48] *Ibidem*, F. 8169, f. 1-3.

[49] *ANARM*, F. 2, inv. 1, d. 8239, f. 1-4.

[50] *ANARM*, F. 2, inv. 1, d. 8277, f. 6-9.

ționării. Dacă ispravnicul județului Bender a susținut înființarea atelierului, cel al județului Izmail s-a împotrivit, motivând că la Izmail erau două tipografii, iar la Bolgrad nu era necesară o tipolitografie**.** Cu toate acestea, la începutul lunii decembrie a fost fondată tipografia, în care se afla o mașină de scris rapid cu utilajele necesare[51].

Administrația centrală și locală ducea o evidență strictă a locului, numărului, tipului și dimensiunii utilajului instalat în tipolitografii. Astfel, erau evitate intențiile unor proprietari de asemenea ateliere de a tipări texte cu un conținut contrar legislației imperiale. La 23 februarie 1888 este respinsă solicitarea lui I. Barșcevski de a deschide o tipografie privată, din cauza că nu a indicat în cerere locul, numărul și mărimea mașinilor de scris rapid[52]. La 11 martie 1888 Srul Șmulevici Paghis din Orhei a solicitat guvernatorului Basarabiei permisiunea organizării unei tipografii, în care preconiza să instaleze un aparat de scris rapid de format mic „Liliputa" și o presă tipografică. La 2 august 1888 el a cumpărat din fosta tipografie a lui Iacob Haimov Rubin din Orhei două dispozitive manuale, unul mare și unul mic, o mașină de scris rapid de format mic[53]. După moartea lui Rubin la 2 martie 1916, soția sa Leia Paghis a moștenit tipografia[54]. Administrația județeană din Bender a solicitat la 30 noiembrie 1888 să cumpere de la magazinul „Mașevski" din Odesa o mașină de scris „Remington", pentru o mai rapidă perfectare a documentelor[55].

Cererile pentru achiziționarea și utilizarea mașinilor de scris rapid au crescut semnificativ în primele două decenii ale secolului al XX-lea, când sunt destul de răspândite și în alte centre urbane din Basarabia. În orașul Hotin funcționa la 1 iulie 1909 atelierul cu mașina de tipar rapid al lui Zeilik Ovșiev Vainștein[56]. În 1910 funcționa la Tarutino atelierul tipografic, înzestrat cu o mașină de scris rapid al Surei Iosifovna Grobokopatel[57]. Asemenea mașini, aflate în proprietate, funcționau la Orhei, Soroca, Akkerman, Bolgrad etc.

Concluzii. Activitatea tipografică din Basarabia demarează în 1814, când a fost înființată prima tipografie, subordonată Mitropolitului și Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Tiparnița a imprimat în mare parte cărți religioase, destinate mănăstirilor și bisericilor basarabene și celor de peste Nistru, cu populație românească. În anii '30 ai secolului al XIX-lea a fost fondată tipografia administrației regionale a Basarabiei, care se afla în serviciul guvernatorului și tipărea formulare, circulare, blanchete, necesare administrației regionale. În această perioadă apare în Basarabia prima litografie privată, întemeiată de Achim Popov. Introdu-

[51] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 8769, f. 87-92.
[52] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 8769, f. 13.
[53] *Ibidem*, f. 17-20, 71.
[54] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 9764, f. 2-3.
[55] *ANARM*. F. 2, inv. 1, d. 8769, f. 118.
[56] *Ibidem*, f. 14, 40, 50.
[57] *Ibidem*, f. 17; d. 9087, f. 9.

cerea litografiilor particulare constituie un indiciu clar al modernizării procesului de imprimare tipografică în Basarabia. Utilajele și piesele erau cumpărate din magazinele specializate din Odesa, importate din țările Europei de Apus. Administrația regională a încurajat acest proces și a facilitat utilizarea altor metode de imprimare a textelor și imaginilor.

Prin introducerea noilor tehnici și tehnologii, procesul de rusificare a populației Basarabiei s-a accelerat. Litografiile, în mare parte imprimau diferite imagini, dar și formulare, reclame, etichete în limba rusă. Hectografele aveau aceeași menire. Cu apariția mașinilor de scris rapid, procesul de rusificare s-a amplificat. Documentele din administrație, reclamele erau elaborate și multiplicate cu o mai mare râvnă în limba rusă. Mașinile de scris rapid, deși erau de producție europeană sau americană, erau adaptate alfabetului rusesc. A existat și o rezistență împotriva acestui fenomen. Este cazul tipografilor Achim Popov și Nicanor Dezideriev, care au tipărit cărți în limba română pentru știutorii de carte din Basarabia. În aceleași coordonate se înscrie încercarea de a tipări la Chișinău ziarul „Românul", care în cele din urmă nu a apărut din cauza birocrației imperiale. Intenția de a deschide la Chișinău o „tipografie moldovenească" de boierul Constantin Cristea nu a fost acceptată. Administrația regională a Basarabiei s-a opus apariției ziarelor în limba română și a tipografiei boierului Constantin Cristea care își propunea să tipărească cărți laice în limba română.